

öze dönüş iddiasından dünyevileşme sorununa islamcılık

TUNCER NAMLI

1. Din ve Dünya Tasavvuru

Din ve dünya ilk bakışta birbirine zıt iki kavram gibi görünse de aslında birbirine paralel olarak anlaşılması ve yaşanması gereken iki gerçeklik olduğunu düşünüyoruz. Her iki olgu, önyargılardan azade bir bakış açısıyla incelendiğinde ne dünyanın dinle, ne de dinin dünya ile bir sorununun olmadığı; aksine sorunun, dindarların dünyaya, dünyevileşmiş olanların dine bakışından kaynaklandığı fark edilecektir. Çünkü ilahî tasvire göre dünya hak olarak yaratılmış (46/Ahkaf 2, 3; 45/Casiye 6), din de hak olarak gönderilmiştir (9/Tevbe 33; 48/Fetih 28; 61/Saf 9). Dolayısıyla aralarında bir uyumsuzluktan değil, bilakis bir tesanütten söz edilebilir ve insanın gerçekliği de bu tesanüt sonucunda ortaya çıkmıştır (45/Casiye 2-4). Zira, insanın topraktan yaratıldığını, su ile canlı kılındığını (6/En'am 2; 23/Müminun 12; 21/Enbiya 30), dinin fitrat dini olduğunu ve dindar insanın yeryüzünde halife kılındığını kabul

etmekle din ve dünya arasındaki uyum ve es güdümü kabul ediyoruz demektir.

Din ve dünya kelimeleri semantik bir tahlile tabi tutulduğu zaman da aralarında girift bir anlam akrabalığının olduğu sezilmektedir. Çünkü "dünya" kelimesinin türediği "Denâ, yednû" fiili; aşağı sarkmak, yaklaşmak, zelil olmak ve boyun eğmek anlamlarına gelmektedir. "Dâne-yedûnu-dûnun" fiili de aşağı yukarı aynı anlamlara gelmektedir. Din kelimesinin türediği "Dâne-yedînu-deynun" fiili ise bu anlamlarla akrabadır; borçlanmak, hesap vermek ve boyun bükme anlamlarına gelmektedir. Bu anlam akrabalığından yola çıkarak "Dünya"nın, insanın ve dinin indiği yer veya insanın dinle birlikte yaşadığı, hesabı verilebilir bir hayat sürdürdüğü yer anlamına geldiği rahatlıkla söylenebilir. Dolayısıyla bunu iki açıdan temellendirmek mümkündür.

Birincisi, eğer dünya kelimesi, semantik olarak sarkmak ve inmek anlamına gelen fiilden türemişse, mekan olarak Adem'in (as) geldiği mekandan daha aşağı konumda olsa bile, böyle bir konumun "alçaklık" kelimesinin içerdiği anlamla aynı olduğunu düşünmek çok tutarlı gözükmemektedir. Bu anlamıyla kelime, alçaklık anlamından ziyade, dünyanın insana boyun eğdirilmesi insanın yeryüzünde halife kılınması gibi İslamî öngörülerini çağrıştırmaktadır. Çünkü, Allah'ın yaratışında (haşa) bir alçaklık söz konusu olmadığı gibi mukaddes din, bu dünyada yaşamakta, yüce ve önemli kabul ettiğimiz öte dünya bu dünyada kazanılmaktadır. Eğer dünyayı ahiretin tarlası olarak değerlendirirsek alçak bir tarladan yüksek kazanç elde edilemeyeceği kendiliğinden anlaşılacaktır. Dahası, öylesi bir dünyada tüketimin mübahlığından söz edilemeyeceği gibi yüksek hıfzet gerçekleştirme imkanının olmadığını da göz önünde bulundurmak zorundayız.

İkincisi ve en önemlisi, şayet dünya kelimesi, borç anlamına gelen "deyn" kelimesiyle akra-

ba ise din kelimesiyle aynı anlamsal kökene ait demektir. Bu durumda dünya kelimesi, hem hesap hem de din kelimesiyle akraba olmakta ve her iki dünyayı da ortak bir anlamda buluşturmaktadır. Şöyle ki: "Din günü" deyimi, "hesap günü" olunca (1/Fatiha, 4), kavramsal anlamda din, hesabı verilebilir bir hayatın ilahî ve insanî programı; dünya, bu programın uygulama alanı; dindarlık, uygulama çabası; medeniyet de söz konusu programın uygulanması sonucu ortaya çıkan imar faaliyeti olmaktadır.

"Din günü" deyimi, "hesap günü" olunca (1/Fatiha, 4), kavramsal anlamda din, hesabı verilebilir bir hayatın ilahî ve insanî programı; dünya, bu programın uygulama alanı; dindarlık, uygulama çabası; medeniyet de söz konusu programın uygulanması sonucu ortaya çıkan imar faaliyeti olmaktadır.

Fakat Kur'an'dan böylesine bütüncül bir bakış açısı çıkarılma imkanına rağmen dini dünyasızlaştırma gayreti içinde olan bir dindarlık anlayışı, tarihte hep var olagelmıştır. Bu anlayışın bir gereği olarak "dünya" kelimesine aşırı anlamlar yüklenmiş, adeta dinin ve dolayısıyla hesap dünyasının bir alternatifi haline getirilerek seküler bir konuma itilmiştir. Aslında bu tutum, iyi niyetli bir yaklaşımın eseridir; dini kutsama, dünyayı küçük ve basit görme adına hareket etmektedir. Fakat hakikat kaybedildiğinde samimiyet tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Aslında bu söylem, dünyanın geçici oluşundan hareketle mecazen dillendirilmiş fakat sonradan sanal gerçekliğe dönüşmüş bir algılama biçiminin ürünü olmalıdır. İlk bakışta dünyayı küçümseyen bir üst projeksiyondan kaynaklanıyor gibi gözükse de arka planı irdelendiğinde dünyaya doyamamış, öte dünya gerçeğini yeterince özümseyememiş, ölümle barışamamış bir ruh halinin kahır dolu siteminin yansıması olarak da görülebilir.

Bu durumda insanın dünyayı yalan saya saya tüketmesinin, hem kendi gerçekliğini, hem de düşünsel ve itikadî anlamda dayandığı temel referanslarını görmezden gelmesiyle aynı anlama gelebileceği de düşünülebilir. Böylesi bir bakış açısının, dünyanın geçici bir gerçeklik olduğunu bilerek yaşamaktan çok farklı olduğuna; İslamî referanslardan ziyade İslam öncesi Ortadoğu kültürlerinin felek sövgüsüne ve Platon'un ideler/gölgeler alemi paradoksuna dayandığına, dolayısıyla radikal dünyacılığın dini yok sayan tutumuyla tersinden bir benzerlik arz ettiğine inanıyoruz. Zira radikal dünyacılığın metafizik gerçekliği yok sayan tutumu, insanın ruh ve anlam dünyasını yok saymakla eşanlamlıdır. Dolayısıyla her iki

İnsanın dünyayı yalan saya saya tüketmesinin, hem kendi gerçekliğini, hem de düşünsel ve itikadî anlamda dayandığı temel referanslarını görmezden gelmesiyle aynı anlama gelebileceği de düşünülebilir.

halde de din dünyadan soyutlanırken, dünya da dinden soyutlanmaktadır. Neticede dünyayı yalan sayan böylesi bir yaklaşım anlam dünyasını görmezden gelen radikal dünyacılara ücretsiz arsa tahsis etmiş olabilir. Daha da kötüsü, iyi niyet kurbanı bu yaklaşımın mensubu olarak bizler, bu kadir bilmez insanlara sadece halifesi olduğumuz dünyayı armağan etmekle kalmaz; özgür ve adil dünyada onurlu bir şekilde yaşama hakkımızı da hibe ederek köle durumuna düşebiliriz. Sonra da onlardan bir avuçluk harita koparmak ve özgürleştirmek için milyonlarca can feda edebiliriz. Yeni ve yakınçağ tarihimizi biraz da bu açıdan değerlendirebiliriz.

2. Dindarlık ve Medeniyet İlişkisi

İdeal dindarlığı bu bilgiler ışığında tanımlayacak olursak hem din hem de dünya ile barışık olmak; ikisini aynı süreç içerisinde ve birbiri-

ne paralel olarak hesabı verilebilir şekilde yaşamak diye tarif edebiliriz. Tabii bunun için de din ve dünyayı makro planın (Kader) bir uzamı olarak birlikte okumak, makro hesap (kıyamet) bilinci çerçevesinde hareket ederek fa'al olan Allah'ın dinamik kulu olmak şeklinde anlamak gerektiğini düşünüyoruz. "Olmak" fiili, nesne olma ve eylemi başkasından bekleme değil de bizatihi özne olma ve sürekli bir gelişme süreci içinde bulunma eylemi olduğu için "kul olmak" veya "dindar olmak", ilahî programı yeryüzünde gerçekleştirme çabasını ve sürecini ifade eder. Dolayısıyla bu çaba çok boyutlu ilişkiler ağını göz önünde bulundurmaya zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında halife insanın misyonu, dünyayı tahrip veya ihmal etmeyen, insanlığa zindan eylemeyen, ilahî programa uygun bir imar ve düzenleme gerçekleştirmektir. Kanaatimizce bunun anlamı, ilahî programdan (halis din) yola çıkarak kucaklayıcı girift bir kültür oluşturmak ve iki cihanda mutluluk temin eden bir medeniyet gerçekleştirmektir ki bu da ancak, bilinç (hikmet), duyarlılık (takva), yöneliş (istikamet), kararlılık (azim), sevgi (merhamet), cesaret (şecaat) denge (adalet) ve tutuculuk (asabiyet) gibi dindar insanın derunî dinamiklerinin harekete geçirilmesi sayesinde mümkündür.

Bu demektir ki dindar olmak, dine ve dünyaya karşı çok yönlü bir sorumluluğu, beşikten mezara kadar sürecek bir mücadele azmini ve metanetini gerekli kılar. Bir başka ifadeyle dindarlık, hem dinli hem de dünyalı olarak, dinini/kültürünü ete kemiğe büründürerek esaslı bir medeniyete dönüştürme çabası içerisinde olabilmektir. Böylece dindar, hem dinini, bir hayat dini olarak muhafaza etme, hem de dünyayı insan gibi yaşanabilir bir mekân haline getirme imkanı elde eder. Dini korumak nasıl dinî bir zorunluluksa dünyayı (canı, malı, ırzı ve nesli) korumak da aynı şekilde dinî bir zorunluluktur ve bunun tersi de doğ-

rudur. Yani, dini korumak da dünyevî bir zorunluluktur. Zira din, dünyanın kıvamıdır. Din ıslah olunca dünya da ıslah olmakta, din tahrip olunca dünya da tahrip olmaktadır. Dünyayı kaybetmenin akıbetini görebilmek için Müslümanların üç yüz yıldır yaşadığı serencamı okumak yeterlidir. Görüldüğü gibi bu dengenin korunması önemlidir. Aksi taktirde insanı ya dinsiz ya da dünyasız bırakmaktadır. Fakat ne dinsiz olmak dünyayı, ne de dünyasız olmak dini korumak anlamına gelmektedir. Biri kaybedildiği zaman diğeri de kaybedilmektedir. Bu tespiti iki örnekten hareketle izah edebiliriz: Birincisi orta çağ dindarlığı, ikincisi modern Avrupa'nın bakış açısı.

Ortaçağ Müslümanları din dünya ayrımını öylesine ileri götürmüşlerdir ki Gazalî gibi bir ihtiyacı bile âlimleri, dünya âlimleri ve ahiret âlimleri diye ikiye ayırabilmiş, âlimlerin nahoş davranışlarını dünya âlimleri başlığı altında sıralamış (Gazalî, *İhya'u-Ulum'id-Din*, C. 1, s. 149-208, Bedir yay. İst. 1974), farz-ı kifâye olan ilimleri gereğinden fazla öğrenmenin makbul olmadığını dahî dile getirebilmiştir ki bu kifaî ilimlerin tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi dinî ilimler olduğunu dikkate alırsak (C. 1, s. 102-105) dünyevî ilimlere nasıl bakıldığını takdir edebiliriz. Yazının ilerleyen bölümlerinde dinî anlayışların yozlaşmasını görünce Gazalî'nin bakış açısının bu hâle gelmesinin sürpriz olmadığı anlaşılacaktır. Ancak ilimler tasnifinin bu hâle gelmesi sonucu Osmanlı medreselelerinden dünyevî ilimlerin dışlanması, dolayısıyla olayın vahametini gören Fatih'in ıslah çabasının sonuç vermediğini, maalesef Osmanlı Devletiyle birlikte İslam medeniyetinin de çökmüş olduğunu görünce böylesi bir dünya görüşünün tetiklediği ilmî cöküntünün nasıl bir toplumsal cöküntüye yol açtığı daha rahat anlaşılabilir. Osmanlı'nın yıkılmasına önyak olan dünyacı Batı medeniyetine bakıldığında da durum sanıldığı kadar iç açıcı gözükme-

mektedir. Dini dışlayarak dünyasını mamur ettiği sanılsa bile Batı, iki ayrı dünya savaşında hem kendi dünyasını hem de ötekinin dünyasını yıkmıştır. Şimdi insanlık, maalesef bunun tekrarını beklemektedir!

Eğer dindar olmak, dünya ve ahireti bir bütünün parçaları olarak görmekse dünyasızlaşmak da dünyevileşmek de rahatsızlıktan azade olmayan iki ayrı ruh hali olarak değerlendirilebilir. Örneğin, Hıristiyan Roma ittifakının oluşturduğu eklektik yapı, ne sağlıklı bir din, ne de sağlıklı bir dünya algısı oluşturabilmiştir. Bu nedenle orta çağ Batı dünyası dünya ile modern Batı dünyası ise dinle sorun yaşamıştır. Fakat bu durum, orta çağ skolastisizminin din ile modern Batının dünya ile ilgili sorunlar yaşamadığı anlamına gelmemektedir. Aslında modernite adına geliştirilen seküler sistem, bu çelişik iki karakterin zoraki yöntemlerle bir arada yaşatılması çabasından başka bir şey değildir. Bundan daha açmaz olanı ise bu uyumsuz yapının mutlak gerçeklik sanılarak evrensel hâle getirilmesi ve öteki dünyalara dayatılması olabilir. Batıcılığın yaşadığı aşağılık kompleksine dayalı alinasyon da böylesi bir açmazdan kaynaklanıyor olmalı.

İslamcı düşünce, kendi inanç dünyasına özgü makro sistemi görmekte zorlanırken, devraldığı mirasın dünyasızlığı ile rakiplerinin dünyacılığı arasında bocalamaktadır. Aslında seleflerinin de tamamen dünyasız olmadığı, dünyayı dışlayan bir retoriğe rağmen elit bir kesimin çoğu zaman lüks ve sefahat içine gömüldüğü bilinmektedir.

Buna karşın, İslamcı düşünce, kendi inanç dünyasına özgü makro sistemi görmekte zorlanırken, devraldığı mirasın dünyasızlığı ile rakiplerinin dünyacılığı arasında bocalamaktadır. Aslında seleflerinin de tamamen dünyasız olmadığı, dünyayı dışlayan bir retoriğe rağmen elit bir kesimin çoğu zaman lüks ve

sefahat içine gömüldüğü bilinmektedir. Orta bir yol tutturulamadığı için sefihlerin ekmeğine yağ sürmekten başka bir anlam ifade etmeyen dünyayı dışlama retorığının, istemeye istemeye dünyacı olma eğilimlerine malzeme olduğunu söylemek mümkündür.

Yüzyıllardır sürüp gelen ve bir türlü netleşmeyen gelenek modernite tartışmaları bu bocalamanın bir uzantısı kabul edilebilir. İlmî, felsefî, imanî ve ahlakî arka planını hazırlamadan, buna dayalı geniş bir çerçeve oluşturmadan sorunları marjinal yaklaşımlarla tartışmak da yüzleşmeden yoksun bu ilişki biçiminin çeşitli yansımaları olarak değerlendirilebilir. Çünkü İslamcı düşünce, kimi zaman kendi özüne, kimi zaman Batı düşüncesine öykünmekten kendini alamamıştır. Soruna bu açıdan bakıldığında İslamcılık, dine ve dünyaya kısmen yabancılaşmış, fakat aslına döneyim derken ideolojik bir tutumla iki yönlü patinaj yapan bir araç pozisyonuna düşmüştür. Fakat arka tekerlekler geriye, ön tekerlekler ileriye doğru hareket ederken mesafe aldığını sanmıştır. Bir taraftan dinin özüne (Kur'an ve sünnete) dönmekten bahsedip geleneği sorgularken geleneğin tarihî bir kesitinde yolunu

İslamcı düşünce, kimi zaman kendi özüne, kimi zaman Batı düşüncesine öykünmekten kendini alamamıştır. Soruna bu açıdan bakıldığında İslamcılık, dine ve dünyaya kısmen yabancılaşmış, fakat aslına döneyim derken ideolojik bir tutumla iki yönlü patinaj yapan bir araç pozisyonuna düşmüştür.

kaybedip ümitsiz arayışına son verebilmiş; öte yandan Batılı ideolojilerin din dışılığına karşı mücadele ederken, onlara öykünerek kendine yol haritası çizebilmiştir. Sloganik ve tepkisellikten öteye geçmeyen kimi İslamî söylemlere bakıldığında, Batıcı ideolojilerin

İslamcılığa yansımaları rahatlıkla görülebilir. Bu kafa karışıklığı ve ikircikli tutum nedeniyle hem öze dönüş iddiasının çıkmaza girdiği, hem de kalkınma düşüncesinin Batı düşüncesinin tüketicisi olmakla sonuçlandığı rahatlıkla söylenebilir.

Öyle görünüyor ki bugün İslamcılığın iki temel sorunundan söz edilebilir. Bunlardan birincisi, İslam medeniyetinin yıkımına sebep olan geleneksel kültürün zaaflarıyla dengeli bir yüzleşme ve sağlıklı bir öze dönüş gerçekleştirmek, ikincisi bundan yola çıkarak dünyaya egemen olan Batı kültür ve medeniyetiyle sağlıklı bir hesaplaşmaya girilmek. Bu iki olguyu, en azından teorik düzlemde gerçekleştirmeden dinle barışık dünyalılar, dünya ile barışık dindarlar oluşturma şansı gözükmemektedir. Bu iki temel sorunu halletmeden, yeni bir medeniyet oluşturmaktan bahsetmek de hesabı yapılmamış, yol haritası çizilmemiş bir retorik olarak değerlendirilebilir. Çünkü yeni bir medeniyet kurma önerisi, gerekli ve ciddî bir tekliftir; fakat kültürel sorunlarıyla yeterince yüzleşememiş ve çözüm üretmemiş bir düşüncenin yeni bir medeniyet hamesi başlatması, daha başından sorunlu görünmektedir. Zira bir medeniyeti ancak sağlığına kavuşmuş bir kültür üretebilir. Bırakın medeniyet üretmesini mevcut medeniyetini koruyamamış bir kültürün medeniyet üretmesini düşünmek, kısır bir rahimden nur topu bir bebek beklemek şeklinde nitelenebilir.

Bu noktada ifade etmek gerekirse bir Müslüman'ın, İslam'ın orijinal kaynaklarına söyleyeceği en ufak bir söz olamaz. Ancak, mevcut İslam düşüncesinin kısır olduğuna dair değerlendirmemiz, İslam'ın orijinal kaynakları ve değerlerinden ziyade o değerleri üretmesi gereken düşünce biçimine getirilen bir eleştiridir ve bütünüyle yabana atılır bir iddia olduğu da söylenemez. Somut bir içtihat yasağından söz edilemese bile kamu oyu baskısı şeklinde

kendini belli eden ve ulemanın ensesinde Demokles'in kılıcı gibi asılı duran taklitçi tutumun uzun asırlar boyunca Müslümanların düşünce üretmesinin önünde ciddi engel oluşturduğunu, bugün halen Müslümanların düşünce hayatında olumsuz etkisini sürdürdüğünü görmezden gelemeyiz. Buna eleştiri getiren kesimlerin de kendi savdukları düşüncenin temel argümanlarını sağlıklı bir şekilde ortaya koyabildiğini, yabancı kültürler karşısında sağlıklı bir duruş gerçekleştirdiğini söylemek de iyimserlik olacaktır. İslamcılarının sergilediği genel manzaraya bakıldığında ne tam olarak özgün kaynaklarına ulaşılabildiklerini ne de bugüne gelebildiklerini söyleyebiliriz. Aksine, her grubun on dört asırlık tarih şeridinin herhangi birer asırına takılıp salındığını görebiliriz ki bu, büyük iddiaların sahibi olan İslamcılık adına üzücü bir görüntü oluşturmaktadır.

3. Dini, Türevlerinden Okuyan Öze Dönüş

Her ne kadar "İslamcılık", öze dönüşçü bir iddia ve modern ideolojilere reddiye olarak ortaya çıksa da İslam'a yeniden dönme çabasında ciddi sorunlar yaşadığı muhakkak. Yapılan değerlendirmelerde, Allah'tan gelen halis din ile insanî üretimin ürünü olan kültürel hasıla arasında ciddi bir ayırım yapılamadığı için öze dönüş çabalarının kabukta kaldığını söylemek, abartılı bir ifade olmasa gerek. Daha açık bir ifadeyle İslamî sistemin bir kültür olarak idamesini sağlayan özgün argümanlarını, çökmesine neden olan olumsuz birikimden ayıramadığı için bunu yeni bir kültür ve medeniyet hamlesine dönüştürecek kapsamlı bir bakış açısı ve buna bağlı bir paradigma ortaya koymamıştır. En iddialı eğilimlerin bile selef kavramına açıklık getiremediği için tarihin bir kesitinde yaşanmış olan beşeri anlayış ve uygulamaları kutsayarak ilahî naslarla aynı düzleme çıkarırken, tersinden bir evirilmeye kutsal

olanı beşeri ideolojiler düzlemine indirmediği rahatlıkla söylenebilir. Dahası, tarihten devraldığı kültürel mirasa destek sağlayacak Batı medeniyetine özgü devşirme argümanları hiç irdelemeden bilimsellik adına nakletmeye ve adını koymadan tüketmeye yöneldiğini görüyoruz. Kanaatimizce İslamcılığın bu ikircikli tutumunun temel nedeni, İslam dünyasının yaşadığı işgal ve sömürünün zorunlu bir sonucu olarak, miras aldığı sorunların tarihi boyutunu gereği gibi irdeleme fırsatı bulamadan çağdaş boyutunu önceleyerek genel geçer izahlar yap-

I. Dünya savaşı sonunda Osmanlının yıkılmasından II. Dünya savaşının akabinde verilen sömürge ve kurtuluş savaşlarının sona ermesine kadar İslamcı kadrolar, can derdine düşmüş ve düşünsel alanda ciddi bir fetret yaşamıştır.

maya yönelmesi olabilir. Gerçi 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, İslam dünyasının geri kalma sebepleri üzerine bir hayli yazıp çizen kalem erbabı olmuştur ve buna İslamcılar da dahildir. Fakat yapılan değerlendirmeler, genellikle yüzeysellik ve ön yargı gibi açmazlara bağlı olarak bir takım kırılma ve tıkanmalardan kendini kurtaramamıştır.

I. Dünya savaşı sonunda Osmanlının yıkılmasından II. Dünya savaşının akabinde verilen sömürge ve kurtuluş savaşlarının sona ermesine kadar İslamcı kadrolar, can derdine düşmüş ve düşünsel alanda ciddi bir fetret yaşamıştır. Kaderin cilvesi mi yoksa dünya sisteminin bir oyunu mu bilinmez ama bu dönem, Türkiye'deki İslamcı kadroların da tasfiye edildiği bir dönemdir. 20. yüzyılın İslamcı düşünce açısından bir fetret dönemi olduğu ve bu nedenle İslamcılarının çok ağır bedeller ödediği bilinmektedir. Düşünce üretecek ay-

din nesli savaş meydanlarında eritirken, hayatın gerisinde kalmış tarihî kurumların kapatılmasını ve onun yerine sömürge dayatması yeni yapıların dikilmesini üzülmeye seyretecek zorunda kalmışlardır. Altmışlı yıllardan itibaren geç de olsa toparlanan İslamcılarının köklü, kapsamlı ve ikna edici bir program ortaya koyamadığı; bir ideolojiye yakışan üslupla marjinal, sloganik söylemlerden öteye gidemediği gözlerden kaçmamaktadır. Fetret sonrası dönemde dini yeniden öğren-

Kur'an ve sünnete dönmek, düşünsel İslamcılığın ortak söylemi olmasına rağmen en öze dönüşçü ekollerin bile bunu tam anlamıyla başaramaması ve tikanmalara yeni gerekçeler üretmesi sebepsiz olmasa gerek.

me çabası, onları geleneksel tarihî kesitin herhangi bir anına, bir ekolüne veya şahsiyetine getirip bağlayabilmiştir. Bakış açılarındaki sıkıntılara bir de sömürge artığı sistemlerin baskıları sonucu doğru dürüst bir kurumlaşma gerçekleştirememeleri eklenince ortak bir plan, proje, metot veya üslup geliştirme ihtimalleri neredeyse imkansız hale gelmiştir. Cenaze yıkayacak ve namaz kıldırarak din görevlisi bulamama mahrumiyetine cevap vermek üzere kurulan dinî okulların ve bu okullara öğretmen yetiştirmek üzere açılan akademilerin, dinî düşünceyi yeni baştan ele almasını, tarih boyu birikmiş kronik sorunlara çözüm üretmesini bekleyen ve halen bu beklentiyi sürdürerek sivil bir kurum arayışına gitmeyen bu tutumun, sorunları marjinal bir tutumla ele alarak kronikleştirmesi, bütüncül bir teori çerçevesinde değerlendirme yapamaması anlaşılabilir bir durumdur. Fakat öze dönüş iddiasını yarım bırakan sebatsızlığa, ufuk darlığı ve girişim yoksunluğuna mazeret bulmak imkansızdır; bulunsa da sorunları çözmemektedir.

Geçmişte yaşanmış ve halen de yaşanmakta olan insan yorumuna dayalı düşünce ve anlayışların naslarla aynı mevkiye konması ve tartışma kabul etmez dogmalara dönüştürülmesi; yeniden bir bakış açısı ve genel bir sistematik geliştirmekten yoksunluğu beraberinde getirmiş, ıslaha yönelik her iyi niyetli eleştirinin ifsatla aynı kefeye konularak mahkum edilmesi gibi bir fasit daireye yol açmıştır. Yabancı kültür kodlarına karşı geliştirilen hassasiyetlerin genelleştirilmesi sonucu dinî, düşünsel ve ahlakî yenilenme ve arınma arayışlarına karşı da kullanılır hâle gelmesi; neredeyse en öze dönüşçü akımları bile geleneği kutsamaya sevk etmiş ve aslî naslara ulaşmaya yeni engeller oluşturmuştur. Söz konusu sorun nedeniyle cemaat kurucularının adıyla anılan ekiplerin mezkur şahısları aşarak naslara dönmelerini beklemek, gerçekleşmesi zor bir hayal olarak görünmektedir. Fakat Kur'an ve sünnete dönmek, düşünsel İslamcılığın ortak söylemi olmasına rağmen en öze dönüşçü ekollerin bile bunu tam anlamıyla başaramaması ve tikanmalara yeni gerekçeler üretmesi sebepsiz olmasa gerek. Buna Selefilik akımını ve ona göre daha genç ve iddialı sayılabilecek Kur'an'ı anlama hareketini örnek verebiliriz. Bu iki akımın Kur'an ve sünnete döndüğü söylenebilirse de nasların taşıdığı ruhu alıp yaşadıkları hayatın orta yerine getirdiklerini söylemek o kadar kolay gözükmemektedir. Nasların ruhunu aldıkları söylenemez; çünkü onun özüne değil kabuğuna dönmüşlerdir. Bugüne getirebildikleri söylenemez; çünkü almakta zorlandıkları şeyi getirmede zorlanmaları kaçınılmazdır. Şayet getirselerdi bile yaşadıkları hayatın işleyişini kavramakta zorlandıkları için bugüne özgü bir duruşla uygulamaları ve dillendirmeleri kolay bir iş değildi. Çünkü nasların (din) ruhunu anlamakta zorlanmaların, hayatın (dünya) ruhunu anlamakta da zorlanması kaçınılmazdır.

Naslara dönme hareketinin yolunu maalesef iki ayrı engelin kesiverdiğini söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, tarihin bir kesitinde aktarılan ve yaşanan kargaşalardan önemli ölçüde etkilenen rivayetleri, tartışmasız naslara dayanarak tashih etme gereği duymadan tüketme teslimiyetçiliği; ikincisi, ön kabuller ve peşin değerlendirmeler sonucu sergilenen rivayet ve gelenek retçiliği. Her iki akımın ortak olduğu önyargının şu noktada düğümlendiği kanaatindeyiz. Kur'an'ın inişine, bir sünnet olarak yaşanmasına şahit olan ve aktif olarak katılan ilk neslin (Hz. Peygamber ve Sahabe) tecrübeleriyle onlardan sonra ortaya çıkan ve Kur'an'ın dışındaki kaynakları telif eden ikinci ve üçüncü nesillerin aktarımlarını özdeşleştirmek. Özellikle selefler açısından olaya bakılacak olursa, rivayetlerin Tabiin ve Etba'ut-Tabiin döneminde derlendiğini, bu derleme esnasında rivayet zaaflarının, uydurmaların ve yabancı kültür kodlarının sahipsiz Peygamber sünnetiyle karıştığını ya göz ardı ettikleri ya da hadis kritikçisi imamların yaptığı ayıklamaları yeterli gördükleri fark edilecektir. Başta Yahudi ve Hıristiyan kaynakları olmak üzere yabancı kültürlerden gelen sızmalar (İsrailiyat) bu dönemde gerçekleşmiş, hadis imamları bu rivayetleri genellikle rivayet zinciri açısından irdelemeye tabi tutmuştur. Fakat yeterli ölçüde metin tenkidi yapılmadan gündeme gelen içtihat yasağı ve taklitçiliğin düşünceyi dumura uğrattığı, ayıklama faaliyetinin devamına engel olduğu aynı nedenlerle gözden kaçırılmıştır.

İkinci asırdan itibaren başlayıp dördüncü asırda kökleşen içtihadı ihanet olarak değerlendirmeye eğilimi, sadece sorumluluk sahibi alimleri zor durumda bırakmakla kalmamış, bir yandan yabancı kültür artıklarının ayıklanmasına engel olurken, Kur'an'ın anlaşılmasına engel olan yanlış kavramlaşmaların sorgulanmasını da imkansız hale getirmiştir. Kur'an'ı

yeniden anlama hareketinin önünü kesen en önemli engellerden birinin maalesef bu yanlış kavramlaşmalar olduğunu düşünüyoruz. Köle iken Müslüman olup azat edilen, İslam'ı ve Arap dilini sonradan öğrenen mevâlî uleması tarafından şekillendirilen ve içtihat dönemi boyunca süren kavramlaşmalar, taklit dönemiyle birlikte kemikleşmiş ve kelimelerin o kavramsal anlamları dışında bir anlamının olabileceği ve nasların anlaşılmasında denebileceği nedense düşünülmemiştir. Çok yararlı hizmetler sergileyen bu ara neslin katkılarını görmezden gelmek gibi kadirbilmez bir tutum içinde olamayız. Fakat düşüncelerinin dokunulmaz kabul edilmesi, isabetsiz görüşlerinin kavramlaştırılarak dondurulması sonucu başta tefsir olmak üzere çağlar boyu İslamî ilimlerin belli şablona kilitlenmiş olmasını da göz ardı edemeyiz. Öyle ki bu durumun, çağımızda yazılan mealleri ve düşünce

Bugün inananlarına küsmüş, konuşmayan, konuşsa bile anlaşılmayan Kur'an, ne okuyanı diriltmekte ne de dinleyeni. Kur'an'ın mucizeliği de hükümleri gibi evrensel ve kıyamete kadar geçerli olduğuna göre bu diriltici nefhanın bugün etkisini yeterince gösterememesinin nedeni herhalde mesajın kendisi değildir.

hareketlerini bile bazı noktalarda kilitlediği rahatlıkla görülebilir. Bundan dolayı bazı ayetlerin mealleri bir şeyler söylüyormuş gibi görünse de aslında bir şey söylemediği ortadadır. Adeta bazı ayetlerin ruhu uçmuş; kültürel kabukları delerek ayetleri ayet yapan öze nüfuz etmek, onun ruhundan istifade etmek neredeyse imkansız hâle gelmiştir. Bugün inananlarına küsmüş, konuşmayan, konuşsa bile anlaşılmayan Kur'an, ne okuyanı diriltmekte ne de dinleyeni. Kur'an'ın mucizeliği de hükümleri gibi evrensel ve kıyamete kadar geçerli olduğuna göre bu diriltici nefhanın bugün

etkisini yeterince gösterememesinin nedeni herhalde mesajın kendisi değildir.

Kur'an ve sünnete dönmeyi slogan haline getiren ve halka Kur'an'ı anlatmaktan dem vuran İslamcıların büyük çoğunluğu, onu özümseyip hayata geçirmeleri gerekirken maalesef Kur'an'ı anlayamayacağına inanıyor ve anlama

Selefe dönmenin ne anlam ifade ettiğini ve ne kadar sağlıklı bir altyapıya sahip olduğunu yeniden düşünmek ve ciddi bir irdelemeye tabi tutmak ertelenmemesi gereken bir zorunluluktur.

güçlüğü çekiyorsa burada bir sorunun olduğunu anlamak çok da zor olmasa gerek. Din adına yazılan eserlerin birçoğunun, Kur'an'ın ruh dünyasından uzak olduğu, bir çoğunun ise ya uydurma rivayetleri ve anlaşılmasız kavramları irdelemeden tekrarladığı ve Kur'an'ı ve sahih hadisleri onların belirsiz dünyasında kaybettiği ya da söz konusu argümanları benzeri bir genellemeyle reddederek ve en esaslı güzellikleri acele verilmiş modern yargılarla inciterek Kur'an'ı bağlamsız bıraktığı görmezden gelecek bir olgu değildir. İslamcılarının mevcut görüntüleri, nasların özüne ulaşamayan öze dönüş hareketinin kabukta kaldığını, el yordamıyla oluşturulan İslam anlayışının, İslamcılarının kendilerine bile yol göstermekten mahrum olduğunu gösterebilir. Aslına bakılırsa böyle bir öze dönüşün, bize pek de yabancı gelmediği ve maalesef Martin Luther'in İncil'e döneyim derken Aziz Paulos'un mektuplarına dönmesine benzediği bir vakıa. Gerçi salihlerden oluşan selefi Paulos'a benzetmek bizce de ciddi bir hata olur ama tefsirin sırtında bir kambur olarak duran ve halen bakış açılarımızı belirlemeye devam eden İsrailiyat yükünü, Emevi ve Abbasi dönemi çarpıtmalarını selefe nispet etmenin de hafife alınacak bir hata olduğunu söyleyemeyiz.

Bu sorunlara rağmen selefe dönmenin ne anlam ifade ettiğini ve ne kadar sağlıklı bir altyapıya sahip olduğunu yeniden düşünmek ve ciddi bir irdelemeye tabi tutmak ertelenmemesi gereken bir zorunluluktur. Selef dediğimiz kadroya İsrailiyat ravilerini de dahil ederek Kur'an'ın inşisine şahit olan nesil ile bir tutmuyoruzdur herhalde? Bunu söylerken kastımız, Tabiîn neslinin çabasını görmezden gelmek değil, aralarına sızan yabancı tortuyu ayırmak ve bütün bu sorunların ciddi bir kritiğe tabi tutulmasıdır. Bu noktada bir iki örnek vermek konumuz açısından açıklayıcı olacaktır. Davut (as) kıssasında davacılarından bahseden ayetler konuyu şöyle takdim etmektedir: (Davacı) "Bu benim kardeşim. Onun doksan dokuz, benimse bir koyunum var. Kardeşim bana, 'Beni koyununa kefil yap, (bakımını bana bırak) dedi ve konuşmasıyla da bana üstün geldi (ikna etti).' dedi. Davut; 'Kardeşin, koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana zulmetmiştir. Karıştırılanların çoğu birbirinin hakkına tecavüz ederler.' dedi..." (38/Sad 21-26). Ayette geçen "ekfilnâ hâ" ifadesi, bir hayvanın gasp edilmesini değil, bakımını üstlenme isteğini ifade eden bir kelimedir. Dolayısıyla Davud Peygamber (as), adamın yardım etme isteğini, acele bir yargılamayla koyuna el koyma isteği olarak yorumlamış ve davalının ifadesine bile baş vurmadan karar vermeye kalkmıştır. Bundan dolayı tevbe etmiş, tevbesi de kabul edilmiştir. Devamında ise Hz.. Davud'a (as) nasıl hüküm vereceği öğütlenmektedir. Kanaatimizce olay bundan ibarettir.

Fakat ayette geçen kelimenin anlamını çözmek için herhangi bir sözlüğe bakma gereği duymadan bu yalın gerçeği bir takım asılsız rivayetlerin içerisinde kaybedenlerin yaklaşımını anlamak oldukça zordur. Hz. Davud'a (as) Tevrat'ın yaptığı ağza alınmayacak iftiralar tefsir kitaplarına hadis diye doldurulmuş-

tur (Taberî, *Camî'u'l-Beyan*, C.12, s. 174-179, Beyrut 1995). Rivayetlerin üç tanesi Yahudilikten gelme Vehb b. Münebbih'e aittir ve Tervat'taki iftiralarla neredeyse aynıdır. Süddî, Hasan ve Katade gibi Mevaliden gelen rivayetlerse Vehb'in rivayetleriyle hemen hemen aynıdır. Bundan daha garibi, aynı rivayetin Hz. Peygamber (as) döneminde çocuk yaşta olan sahabe Abdullah b. Abbas tarikiyle aktarılması ve hatta Vehb'in aktardığı rivayetlerden birinin Enes b. Malik tarikiyle Hz.. Peygambere (as) isnad edilmesidir (Taberi, aynı yer). Zemahşeri'nin aynı konuda naklettiği bir rivayet, söz konusu nakillerin vahametini ortaya koymaya yeter sanırım. Henüz Hz. Ali döneminde bu tür absürt rivayetler alttan alta konuşulmaktadır ve bu söylentiler Hz.. Ali'nin kulağına kadar gelir. Bunu duyan Ali (ra); "Davut (as) hakkında böylesi çirkin ifadeler kullananı duyarsam 160 celde (sopa cezası) tatbik ederim!" demektedir (*Keşşaf*, ilgili ayetin tefsiri). Bu rivayette, Peygambere yapılan iftiranın cezası sıradan iftira cezasının iki katı olarak belirtilmektedir ve bu da Kur'an'ın fermanına uygun görünmektedir (33/Ahzap 30-32).

Bu noktada sorulması gereken soru şudur. Eğer Vehb'in rivayetleri hadis ise İbni Abbas ve Hz.. Peygambere (as) isnat ediliyorsa Hz.. Ali'nin tehdidi ne anlama gelmektedir. Değilse Hz.. Ali'nin yüz altmış sopa vurmakla tehdit ettiği bir iffetsizlik iftirasını Hz.. Davud'a (as) reva görmenin, böyle bir iftiraya Hz. Muhammed (as) ve arkadaşlarını ortak etme cüretkarlığının aziz Kur'an'ın tefsirinde ne işi olabilir? Asıl sorgulanması gerekense teslimiyetçi tutumun bunların hangisine hadis dediğidir. Taberî'nin bu tür rivayetlerle dolu tefsiri, İbni Kesir tarafından önemli ölçüde ayıklanmıştır. Fakat onda da halen birbiriyle çelişkili bir yığın rivayet mevcuttur. Ama buna rağmen Türkçe'ye "Hadislerle Tefsir" olarak çevrilmiştir. Örnek için 7/Araf 171-173. ayetlerin tefsirine

bakılabilir. Bu tür rivayetlere prim vermediği için akılcı Mutezilenin aynı ayetleri çok daha isabetli yorumladığını da Razi'den okuyabiliriz (7/Araf 171-173. ayetlerin Tefsiri).

Fakat, Davut Peygamber (as) hakkındaki iftiraları çok ciddi bir eleştiriye tabi tutan Fahreddin Razi'nin (*Mefatihü'l-Gayb*, 38/Sad 21-26. ayetlerin tefsiri), hatırı sayılır bir kelamcı olarak şu ayetin tefsiri konusunda aynı tutarlı tavrı ortaya koyamaması üzücüdür ve temelinde yine rivayet sorunları yatmaktadır: "Onların Allah'tan başka dua ettikleri tanrılar şefaahat edemezler. Sadece hakka şahid olan bunu yapabilir fakat onlar bunu anlamazlar." (43/Zuhruf 86) ayetinin başına sonuna bakmadan "illa men şehide bil hakkı" ifadesinin altına yazılan rivayetlerin ortaya koyduğu vahamet içler acısı. Söz konusu müşrik iddianın Allah'a ortak kabul ettiği tanrıları reddeden bir cümlede istisna edilen ifade Allah'ı mı kast eder yoksa başkalarını mı? Böyle bir soru bile kastedilenin Allah olduğuna işaret

Allah'tan başka dua edilen ilahların melekler, İsa ve Üzeyir (as) olduğunu söyleyen rivayetler, daha sonra Hakka şahitlik edenlerin ve dolayısıyla şefaahat edeceklerin melekler, İsa ve Üzeyir (as) olduğu yönünde dönüştürülmüştür.

ederken (Zemahşeri, *Keşşaf*, C. 4, s. 267-268, ilgili ayetin tefsiri), rivayetlerin yönlendirdiği mantalitenin ayetin altına yazdığı düşünceler oldukça ilginçtir. Allah'tan başka dua edilen ilahların melekler, İsa ve Üzeyir (as) olduğunu söyleyen rivayetler, daha sonra Hakka şahitlik edenlerin ve dolayısıyla şefaahat edeceklerin melekler, İsa ve Üzeyir (as) olduğu yönünde dönüştürülmüştür. Tabî ki Razi de bunları alıp aynen kaydediyor (*Mefatihü'l-Gayb*, C. 19, s. 556, Huzur Yay. Heyet tercü-

mesi, İst.). Bir dipnot ile açıklama gereği duymadan tercüme edilmesine bakılırsa bu tür rivayetlerin bizim düşüncelerimizi de nasıl kilitlediği fark edilecektir

Mevali uleması bunları iyi niyetle aktarmış, Taberi ve Razi gibi tefsirciler de aynı niyetlerle kaydetmiş olabilir. Fakat bu iftiraları Hz. Peygambere kadar isnat etme cüretini gösterenlerin aynı saflıkta olduğunu düşünmek aşırı iyimserlik olacaktır. Eğer o art niyetli insanların çabası plansız ve hesapsızsa oryantalistlerin çabası da ancak o kadar plansız ve hesapsız olabilir! Kanaatimizce burada iki ayrı yanlış ortaya çıkmaktadır. Ayıklanmamış rivayetleri kabuğundan tüketenler, sünnete sarıldığını sanarken reddedenler sünneti reddettiğini düşünmektedir. Fakat her iki durumda da sahih sünnete yazık edilmekte ve bunun vebalini masum din ödemektedir. Belki aynı teslimiyetçi bakış açısıyla şöyle bir savunma üretilebilir: "Bu rivayetler tefsir kitaplarında yer almaktadır; hadis kritikçisi imamlar ve onların câmi eserleri bunları ayıklamıştır!" Evet, biz de şahsen o gayretkeş insanların emeğine gönülden saygı duyuyor ve kendilerine rahmet diliyoruz; ama onların yaptığı çalışmaları yeterli bulan ve olmuş bit-

Emeviler döneminin yozlaşmalarını çözümlenmeden, bu art niyetli yönetimin israiliyatla ilişkilerini irdelemeden Kur'anî düşüncüyü yakalamak, sahih sünnetin ve buna dayalı dinî anlayışın sağlamasını yapmak gerçekten zor görünmektedir.

miş bir çalışma olarak gören yaklaşımın tembellikle karışık teslimiyetçiliğini anlamakta zorlandığımızı belirtmek isteriz. Zira sorun sadece söz konusu rivayetlerle sınırlı değildir. Hz. İbrahim'e (as) üç defa yalan söyleten (Buharî, Tefsir'u-Sure, 17 bab 5; Müslim, İman, 327; Tirmizî, Kıyamet, 10), Hz. Musa'yı (as)

şehrin ortasında, kalabalık arasında anadan üryan dolaştıran (Buharî, Enbiya, bab 28, no. 3404) İsrailiyat artıklarını sadece rivayet zincirine bakarak nakleden Kütüb'ü-Sitte'nin metin tenkidinden geçtiğini nasıl ispatlayacağız? Eğer bunlar bir peygamber için mazur görülebilecek davranışlarsa sıradan insanların yalan söylemesini veya insanların üryan gezmesini nasıl eleştirebileceğiz?

Emeviler döneminin yozlaşmalarını çözümlenmeden, bu art niyetli yönetimin israiliyatla ilişkilerini irdelemeden Kur'anî düşüncüyü yakalamak, sahih sünnetin ve buna dayalı dinî anlayışın sağlamasını yapmak gerçekten zor görünmektedir. Örneğin, Emevîler'in mülke yaklaşımı, Kur'an'ın mülke getirdiği yaklaşımdan farklılaşmış, bunun sonucunda düşünsel ve toplumsal kargaşalar çıkmış ve bir daha da durulmamıştır. Bunu örnek bir hadis üzerinden tahlil etmek mümkündür. Fatıma bint-i Kays hadisi diye meşhur olan rivayetin iki versiyonu vardır ve ikisi birbirine taban tabana zıt bir anlam içermektedir. Rivayetlerden biri, zenginlerin malında fakirlerin zekat dışında bir payı vardır derken (Darimî, Zekat, 13), diğeri yok demektedir (İbni Mace, Zekat, 3). Başında yer alan rivayet zinciri açısından olaya bakan hadis kritikçilerine göre her iki rivayet de sahih görünmektedir. Ancak anlam olarak her ikisinin birden sahih olması imkansızdır. Çelişkili görünen hadisleri uzlaştırma "Tevil'ü-Muhtelifu'l-Hadis" alimlerinin yaptığı yorumlar, kendilerini bile ikna etmemektedir. İbni Kuteybe'nin eserinde bu çelişkiye dikkat çekilmiş, ancak herhangi bir izaha rastlanılmamıştır (İbn-i Kuteybe, Hadis Müdafaa'sı, s. 13). O dönem tartışmalarının hadislere yansması tam da bu noktada kendini belli etmekte ve tarih boyu Müslümanların başına gaile açmaya devam etmektedir. Ebuzer (ra) ile Osman (ra) arasında yaşanan tartışmalara bakıldığında sorunun bu noktada

düğümlendiğini görüyoruz. Ebuzer halkın git gide fakirleştiğini, göreve fakir başlayan memurların kısa sürede sermayedar olduğunu görerek bu duruma karşı çıkmakta ve düşüncesini şu ayete dayandırmaktadır: "Altını ve gümüşü üst üste yığıp da Allah yolunda harcamayanlara can yakıcı azabı müjdele!" (9/Tevbe 34). Hz. Osman ise zekatını veren insanların mal mülk sahibi olmasına karışılması gerektiğini söyleyerek kendini savunmakta ve bu düşüncesine sermaye sahiplerinden destek bulmaktadır. Gerçi Ebuzer, okuduğu ayetin zekattan farklı olduğunu söylese de Yahudi dönmesi Ka'bu'l-Ahbar'ın, söz konusu ayeti ehli kitapla sınırlayan görüşü Emevi sülalesinin işine geldiği için prensip haline gelmektedir (Ali Şeriatî, *Ebuzer*, s. 131-146, Fecr Yay. Ank. 2007). Buharî'nin rivayetine bakılırsa söz konusu ayeti ehli kitaba hamleden Muaviye'dir ve Ebuzer buna çok net bir cevap vermektedir: "Bu ayet, hem onlar hem de bizimle ilgili olarak indi." (Buharî, *Zekat*, bab 4, no. 1406, 1407).

Fakat bu düşüncenin daha net bir rivayetle desteklenmesi gerekiyor olmalıydı. O halde Fatıma bint-i Kays hadisi bulunmaz bir fırsattır: "Malda, zekattan başka bir hak yoktur." Orijinal rivayete bakılarak bir adet rivayet zinciri kopyalamak zor olmasa gerek. Böyle bir hüküm ortaya konduktan sonra ayetlerin hükmünü ortadan kaldırabilir, bunu gündeme getirenlere deyim yerindeyse sosyalist gözüyle bakabilirsiniz. İbn-i Ömer'den nakledilen görüşe göre bu ayetin hükmü, zekat ayetinin inmesinden önce geçerlidir. Zekat ayetiyle mal temizlenmiş olmaktadır (Buhari, *Zekat*, bab 4, no. 1404). Dolayısıyla rivayetin, ayete mensuh demese bile ayetin hükmü uygulanamaz demek istediği açıktır. Haydi diyelim ki (9/Tevbe 34) ayetini "Ganimetlerin 1/5 inin Allah'a ve Rasulüne, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara ait olduğunu açıkça dile geti-

ren (8/Enfal 41) ayetine rağmen bir hukuk kuralı olarak uygulayamıyorsunuz, ahlakî bir ilke olarak değerlendirip aykırı davranışları kamu görevinden uzaklaştırmanıza engel ne idi, diye sorulmaz mı? Ki soranların cezalandırıldığı açıktır. Nitekim Ebuzer bu yüzden Rebeze'ye sürgün edilmiş ve orada vefat etmiştir.

"Altını ve gümüşü üst üste yığıp da Allah yolunda harcamayanlara can yakıcı azabı müjdele!" (9/Tevbe 34). Hz. Osman ise zekatını veren insanların mal mülk sahibi olmasına karışılmaması gerektiğini söyleyerek kendini savunmakta ve bu düşüncesine sermaye sahiplerinden destek bulmaktadır.

Zekat ve ganimetin birbirinden çok farklı olduğunu bu ikisinin karıştırılmaması gerektiğini düşünebiliriz. Ancak şöyle bir soru da sorulamaz mı: Mücahitlerin canları pahasına elde ettiği ganimetlerin 1/5 ini devlet ayet gereği alırken, ticaret malı ne kadar kutsal ki aynı devlet 1/40'lik zekat oranı dışında vergi alıp da fakir halkın derdine derman olmuyor. Allah Rasulünün Ebuzer'e bağladığı maaşa el koyan devlet, kaynağı yoksa memurlarını nasıl sermayedar yapıyor, sermayedar yaptığı memurdan vergi alıp da fakire dağıtamıyor? O günün devletine buradan fikir vermek gibi bir niyetimiz yok tabii ki. Ancak asıl söylemek istediğimiz şey, bugün devletin gelir vergilerinin 50/100 oranlarına tırmandığı bir dünyada İslam ekonomisi üzerine söz söyleyenlerin 1/40'lik zekat gelirleriyle sosyal adalet sağlayacağı iddiasının ne kadar tutarsız olduğudur. Kaldı ki bu oranın sosyal adaleti sağlamada yetersiz olduğu tarihen ispatlanmış olmaktadır.

Bu noktada sorulması gereken sorulardan biri de şudur: Şimdi aramızdan bir Müslüman çıksa ve Ebuzer'in gündeme getirdiği ayetle ilgili İbni Ömer'e isnad edilen düşünceyi başka bir formatta söylese, örneğin bu ayetin hükmünün tarihsel olduğunu ve bu çağda uy-

gulanamayacağını dillendirse hangi ithamlara maruz kalırdı Allah bilir? Bu ifadeden hareketle bizim tarihselliği savunmaya çalıştığımızı düşünenler olabilir, fakat kastımızın öyle olmadığını bilinmesini isteriz. Bizim buradaki kastımız, nasların evrensel olduğuna inanan ve evrensel hükümlerine gölge düşer endişesiyle nasları anlama noktasında yorum yapanlara kuşkuyla bakan geleneksel İslamcıların kendi geleneklerindeki kuşkulu argümanları neden görmezden geldiklerini anlamayla ilgilidir. Örneğin gelenek içerisinde israiliyatın bulunduğunu itiraf etmeyen bir Allah'ın kulu yoktur. Fakat bunlardan bir tanesine dokunulsa Hz. Peygamberin (as) hadisini veya Sahabenin görüşünü reddeden sapkın pozisyonuna düşmek işten bile değil. Çünkü öylesine sofistike yöntemler kullanılmış ki Al-

Nasların evrensel olduğuna inanan ve evrensel hükümlerine gölge düşer endişesiyle nasları anlama noktasında yorum yapanlara kuşkuyla bakan geleneksel İslamcıların kendi geleneklerindeki kuşkulu argümanları neden görmezden geldiklerini anlamayla ilgilidir.

lah'ın ayetlerini peygamberine, Hz.. Peygamberin uygulamasını Sahabesine iptal ettirecek sözler, sahih hadislerin arasına karıştırılmış ve ayıklamak neredeyse suç haline getirilmiştir. Öyle ki Kütüb'ü-Sitte'den bir hadis tenkit edilecek olsa sanki tenkidi o imamlar yasaklamış gibi adeta onların ruhunun incineceğine inanılmaktadır. Oysa o güzide insanlar, kendileri gibi üç beş yürekli adamın çıkıp bir ekip oluşturarak kendilerinin yaptığı yiğitliği devam ettirdiğini duysalardı ne kadar sevinirlerdi bunu ancak sorumluluk sahibi ilim adamı olanlar anlayabilir, suç sayanlar değil! Oysa söz konusu suçu işleyenlerin birbiriyle işbirliği yaptıkları, cesaretsizlerin sey-

rettiği, karşı duranlarınsa linç edildiği tarihen sabittir. Unutulmaması gerekir ki sorumluluk sahibi olmak, hata yaparım endişesiyle sorunların üzerine gitmekten geri durmak değildir. Hata yapma ihtimaline rağmen, temkini de elden bırakmadan yola devam etmektir.

Hem meşhur hadis imamlarıyla, hem de Ebu Hanife ve Malik gibi müçtehit imamlarla çağdaş olan İbni Kuteybe'nin verdiği bilgiler, yozlaşmaya karşı çıkan ve Emevî baskısına maruz kalanların Ebuzer'den ibaret olmadığını kanıtlamaktadır. Hz.. Osman ve yandaşlarının baskıları karşısında dayanamayıp yalan söyleyerek canını kurtaran Hz. Huzeýfe'nin suçlamalar karşısında; "Ben, dinimin tamamının gitmesinden korkarak bir kısmını diğer kısmı karşılığında satın alıyorum ve kurtarıyorum!" dediğini nakleden İbn-i Kuteybe, Sahabeye nasıl bir kin ve düşmanlık beslendiğini açıkça dile getirmektedir. (İbn-i Kuteybe, *Hadis Müdafası*, s. 50, 56) Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra başlayan ve günümüze kadar süren zekatın devlet görevlilerine teslim edilip edilmemesi tartışmalarının da Muaviye döneminde baskılardan azade olmadığı bilinmektedir. Allah Rasulü (sav) tarafından vakıf arazisi olarak tahsis edilen Fedek Çiftliğine el koyduğu da bilinmektedir. Ayrıca Yahudilerden önemli miktarda mülk aldığına dair de bir takım bilgiler mevcuttur (İrfan Aycan, *Muaviye b. Ebi Süfyan*, s. 277-291, Ank. 1990). Bu satışların ne kadar meşru düzlemlerde gerçekleştiği araştırmaya değer bir konu gibi gözükmektedir. Henüz Hz. Osman döneminde israiliyatçılara gösterilen hoşgörünün, kimi Sahabelere gösterilmemesi, aksine sürgün ve işkenceye mahkum edilmesi, herhalde karşılıksız değildi. Bu durum Hz. Ali'nin İsrailiyat karşısında takındığı tavrı da anlaşılır hale getirmektedir. Ebu Hureyre'den yapılan şu nakil, İsriliyatı meşrulaştıran çok önemli bir argüman olarak değerlendirilebilir: "Kitap ehli, Tevrat'ı İbranice okuyor, Müstü-

manlar için Arapça tefsir ediyorlardı. Allah Rasulü buyurdu: Kitap ehlini tasdik etmeyin, yalanlamayın da. 'Biz Allah'a ve bize indirilene ... iman ettik' (2/Bakara 136) deyin." (Buharî, Tefsir, bab. 11). Bu isnadı yapanlar, Kitap Ehline tanıdıkları konuşma özgürlüğünü sahabeye tanımazken, Hz. Muhammed (as) ve arkadaşlarının da kendileri gibi Kur'an ve Tevrat'ı karşılaştırıp benzeştiği ve ayırdığı yönleri ayıramayacak kadar bilgisiz ve özgüvenden yoksun olduklarını sanıyor olmalılar. Sanki Kur'an ve Hadisler, Tevrat ve İsrailoğulları hakkında olumlu veya olumsuz hiçbir şey söylememiş gibi! Oysa Kur'an onların, kelimelerin anlamlarını tahrif ettiklerini (4/Nisa 46), inananlara besledikleri şiddetli düşmanlık konusunda müşriklerden farklı olmadıklarını (2/Bakara 82) açıkça dile getirirken, kendilerini şu ayetle de uarmaktadır: "Bilerek hakkı batılla karıştırmayın, hakkı gizlemeyin." (2/Bakara 42). Kaldı ki Sadece Ebu Hureyre tarikiyle gelen söz konusu rivayet başka hadislerle de çelişki arzietmekte ve zoraki yöntemlerle uzlaştırılmaya çalışılmaktadır (Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 217-223, İst. 2006). Aslında göz ardı edilen olaylar bundan ibaret değildir. Cemel ve Sıffin iç savaşında rol oynadığı öteden beri söylenegelen Müseyleme olgusu da bireysel bir hadise olarak algılanmıştır. Mekke'de de var olan münafıklık hareketinin, Medine'de toplumsal bir boyut kazanması örgütlü bir çabanın eseri olduğu izlenimi uyandırmaktadır ve bunun Yahudi örgütlemesinden hali olduğunu söylemek zordur. Medine ve Hayber Yahudilerinin Hz. Peygamber (sav) döneminde Biladü's-Şam diyarına göç ettiği ve bu unsurların üç bin yıllık örgütsel faaliyetlerdeki tecrübe ve birikimleri göz önünde bulundurulursa Emevilerin sergilediği Şam odaklı komplolara bigane kalmadıkları anlaşılacaktır. Böyle bir ortamda bir takım hadislerin çok da sağlıklı nakledilmediğini, sahabe nakillerindeki has-

sasiyetin kaybolduğunu ve birtakım kötü niyetlilerin devreye girdiğini ortaya koyması bakımından İmran b. Husayn'dan yapılan şu nakil oldukça çarpıcıdır: "Vallahi eğer istesem, iki gün arka arkaya devamlı hadis rivayet edebilirim. Fakat beni bundan alıkoyan şudur ki as-haptan bazıları benim gibi hadisleri işittiler, benim gibi hadislere şahit oldular. Birçok hadis rivayet ediyorlar, fakat hadisler onların dedikleri gibi değildir. Ben de onların karıştırdıkları gibi karıştırmaktan korkuyorum. Sana şunu söyleyeyim ki onlar hata ediyorlardı fakat bunu kasten yapmıyorlardı." (İbn-i Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 58). Henüz hicri ikinci asrın başlarında Enes b. Malik'in de adı karıştırılarak muharref hadis mecmuaları düzenlendiği ve bunlardan bazılarında Hz. Ali hakkında bir takım hezeyanların bulunduğu ve bu durumun Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn tarafından tespit edildiğine bakılırsa Emevilerin hadis uy-

Cemel ve Sıffin iç savaşında rol oynadığı öteden beri söylenegelen Müseyleme olgusu da bireysel bir hadise olarak algılanmıştır. Mekke'de de var olan münafıklık hareketinin, Medine'de toplumsal bir boyut kazanması örgütlü bir çabanın eseri olduğu izlenimi uyandırmaktadır ve bunun Yahudi örgütlemesinden hali olduğunu söylemek zordur.

durmacılığı konusunda ciddi kampanyalar yürüttükleri anlaşılacaktır (Fuad Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, s. 34-35, Ank. 2000) Ubey b. Ka'b'ın surelerin fazileti ve sevaplarına dair rivayetleri hakkında İbn-i Mübarek'in; "Bunları zındıkların uydurduğunu zannediyorum!" demesi oldukça ilginçtir (İbni Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 105-106).

Sıkıntı Emevi dönemiyle sınırlı değildir; Abbassiler döneminde Beytü'l-Hikme çalışmaları-

la başlayan ve felsefi kelimeler taraftarlarınca devam ettirilen yabancı felsefeleri edilgen bir üslupla içeriye taşıma faaliyeti, inanç alanını da etkilemiş; Felsefi tasavvuf taraftarlarının ısrak felsefesini ibadî alana taşımasıyla bu etkileşim daha da ileri boyutlar kazanmıştır. Bütün bunlar göstermektedir ki İslamcılarının hedeflediği öze dönüş, eğer böylesi karmaşık bir kültüre dönmekse bunun adı ancak "kabuğa dönüş" olabilir. Kur'an'ı anlamadan, Emevi mantalitesine dayanarak sahil sünnete dayalı bir dünya görüşü çıkarmak bir hayal olarak karşımızda durmaktadır. Sünniliğin Emevî, Şîliğin Abbasî ve Safevî geleneğini kutsadığı ve tartışmadığı bir dünyanın sağlıklı bir İslam algısına ve dünya görüşüne ev sahipliği yapması, düşünce arayışını daha baştan zora sokmaktadır. Bu yerleşik anlayışlara karşı çıkan bazı yaklaşımlar da maalesef nasları lafızcı bir yaklaşım ve yaşadığı dünyadan çok uzak bir içe kapanmayla anlamak zorunda hissetmektedir. Dini anlama çabasını, tarihin sınırlı bir kesitine özgü elbi-

Tarihsel sorunlarını aşamayan, dinî düşüncesini sahil bir çerçeveye oturtamayan İslamcı düşüncenin çağdaş dünyevî sorunlara çözüm üretme çabasını sahil bir temele oturtabilmesi mümkün gözükmemektedir.

seler giydirilmiş nasların lafızlarını hıfzetmeye indirgeyerek başlatıp bitiren, fakat uygulamaya gelince o dondurulmuş kalıpları günü birlik dünya algısının keşmekeşliği içinde tek tek tüketmeye çalışan bir yaklaşımın halen şu soruya bir cevap bulamamış olması hayli ilginçtir: "Okuyoruz ama uygulayamıyoruz, ne dense okuduklarımız hayatımıza yansımıyor!" Bu değerlendirmeleri her duyduğunda insanın; "Ana kaynaklarıyla kucaklaşma sorunu-

nu aşamayan, dünya ile kavga ede ede dünyevileşen bir toplumun okuması başka nasıl bir sonuç doğururdu ki?" diyesi geliyor.

4. Dünyalı Olamayan Ama Dünyevileşen Dindarlık Paradoksu

Tarihsel sorunlarını aşamayan, dinî düşüncesini sahil bir çerçeveye oturtamayan İslamcı düşüncenin çağdaş dünyevî sorunlara çözüm üretme çabasını sahil bir temele oturtabilmesi mümkün gözükmemektedir. Son dönemde İslamcı çizginin sergilediği grafiğe bakılırsa dünyalı olamayan ama dünyevileşme yönünde hızla ilerleyen bir ivme sergilediği söylenebilir. Teorik bir çerçevede, geniş spektrumlu bir paradigmayla yola çıkmak yerine, güç ve enerjinin acil sorunlara pratik çözümler üretme şeklinde harcanması, sorunları daha da karmaşık hale getirmiştir. Sömürgeye karşı mücadele döneminde bu tür çabaların sergilenmesi zorunlu, tabî ve anlaşılabilir bir durumdur. Ancak bu yaklaşımın kanıksanarak ebedileştirilmesi, hedeflerin ıskalanmasını ve emeğin yanlış hesaplar uğruna harcanmasını beraberinde getirmiştir. Kapsamlı bir sistematik ve bakış açısı sunmadan insanlara fetva ezberleten tarihsel taklitçiliğin modern zamanlarda sürdürülmesinden başka bir anlam ifade etmeyen bu yaklaşım, müntesiplerini, dinî ve ahlakî bir sistem kurmaktan ve bu doğrultuda yeni teoriler, projeler geliştirmekten mahrum bırakmaktadır. Son zamanlarda İSAM vb. bir iki kurumun başarıyla ortaya koyduğu bazı projeleri istisna sayarsak ortada ciddî organizasyonlar görebildiğimizi söyleyemeyiz.

Bu atomize yaklaşım, İslamcılığı hedeflerine odaklanmaktan alıkoyduğu gibi, kendilerinin de atomize olmasını beraberinde getirmiş ve hiç arzu edilmeyen mecralara sürüklemiştir. Öze dönmek için yola çıkanların, günübirtlik düşüncelerin ve yöntemi lüzumsuz gören fu-

rûatçılığın karmaşık labirentlerinde kaybolduğunu görmek üzücü olsa da ne dinî düşüncüyü düzlüğe çıkarabildiğini ne de dünyamızı mamur edebildiğini söylemek mümkündür. Dini okumak dünyadan, dünyayı yaşamak din-den uzak olunca ya dünyevileşmeyle sonuçlanmış ya da dünyasızlaşmayla. İslamcılığın görmesi gereken asıl sorunun şu noktada düğümlendiğine inanıyoruz: Gırtlığına kadar servet ve çıkar batağına gömüldüğü halde uydurma rivayetlerle halkı meskenete teşvik, dünyadan tiksindirme söylemine mahkum eden Emevîlerin ve Abbasîlerin anlam dünyasında şekillenmiş dinî metinlerin ve ona dayalı bir bakış açısının bizi dünyevileşme sendromundan başka bir yere getireceği beklentisi. Hem de dünyaya murdar diyerek! Elbetteki sorunları tek sebebe dayandırmak ve onunla izah etmek tutarlı bir yöntem değildir. Ancak, yola çıkarken ve yol haritası çizerken hareket noktası kabul ettiğimiz veya yolumuzu kaybettüğümüzde başvuracağımız kaynaklar dağınık veya sorunluysa bu tür olumsuzlukları ortadan kaldırmadan başarısızlığa yol açan diğer sebepleri istediğimiz kadar irdeleyelim, sağlıklı bir değerlendirme yapmış olmayız.

Kısacası, bu serüvenin İslamcılığa öğrettiği acı gerçek şu olmalı: "İnsanın hedefini kaybetmesiyle kendini kaybetmesi aynı anlama gelmektedir." Kur'an'ın öncekiler için yaptığı şu çarpıcı değerlendirme, maalesef bu çağda İslamcılık için söz konusu edilebilir: "Kendilerine gelen emri paramparça edip başka kitaplara dönüştürdüler de her hizip kendi elindekiyle sevinmektedir!" (23/Müminun 53). Böyle bir benzetme birebir örtüşmese de bugün İslamcılığın sergilediği görüntüyü bu ağır yargının kapsam alanından bütünüyle dışarı çıkarmak zor görünmektedir. Çünkü Kitap tahrif olmamış ama önemli ölçüde terk edilmiş; diğer kitaplarsa onun yolunu açmak yerine onun anlaşılmasına büyük oranda engel olarak kulla-

nılmıştır. Ancak İslamcılarının çoğu bu durumu kabul etmek istemez. Çünkü Ali Şeriatî'nin tespitiyle söylemek gerekirse bütün üçüncü dünya ideolojileri gibi bu ideoloji de rakipleriyle düşmanlarını birbirinden ayıramaz durumdadır (Ali Şeriatî, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, s. 21-31 Fecr Yay. Ank. 2007). Hatta diyalog kurma noktasında düşmanlarını rakiplerine tercih ettiklerini dahî görebilirsiniz! Daha da üzücü olanı, rakipleriyle nasıl mücadele etmeleri gerektiğini bile düşmanlarının belirlemesi ve uygulamalı olarak göstermesidir!

Teorideki tutarsızlıkları çözmeden pratik sorunlara çözüm üretmek imkansız olsa gerek. Bu sorunlara ve hayatın dayattığı zorunlu ihtiyaçlara çözüm üretmediğimiz taktirde, başkalarının ürettiği çözümlere mahkum olmamız da doğal bir durumdur. Kendi kültürlerinden kaynaklanan sorunlarıyla yüzleşmeden Batıyla yüz yüze yaşayan Müslümanların

Tarihte Müslümanların fikir üretmesini engellemekten başka işe yaramayan içtihat karşıtlığı/taklitçilik; İsrailiyatın, Meşşâî ve İşrakî düşüncelerin topraklarımızda cirit atmasına engel olmamıştır.

düştüğü en temel açmazlardan birisi, Batılı hayat tarzını ve değerlerini "Hayır!" diye diye içselleştirmeleri ve tüketmeleridir. Daha açık bir ifadeyle İslamcılarının en gelenekçi olanları bile, bugünün gizli Batıcıları olarak değerlendirilebilir. Dün, İslam'ın farklı yorumuna müsaade etmeyen kimi İslamcılarının bugün İslam dışı uygulamaları içselleştirmekle meşgul olduklarını üzümlere seyredebiliriz. Farklı yorum derken kastımız, yenilik, tecdit, reform vs. değil; naslara yeniden bakmak, tasvir, açıklama, anlama ve anlamlandırma noktasında yeni bir bakış açısı geliştirmek. Tarihte Müslümanların fikir üretmesini engellemek-

ten başka işe yaramayan içtihat karşıtlığı/taklitçilik; İsrailiyatın, Meşşâî ve İsrakî düşüncelerin topraklarımızda cirit atmasına engel olmamıştır. Bugün yaşanan durum, tarihtekinden çok da farklı değildir. Batılı düşünceleri istediğiniz şekilde alıp kullanabilirsiniz. Geleneksel sultanlıklar gibi modern devletler de kendini koruma ve geliştirme refleksleri gereği size bu konuda teşvik çıkarabilir. Ama yeter ki siz düşünce üretmeyin veya İslam ülkelerinden birinde yaşamış herhangi bir bilim adamından çeviri yapmayın! Eğer bunu yaparsanız affedilmez bir suç işleyerek heretik bir çizgiye düşmeniz işten bile değildir! Ama Batılı bir oryantalistten çeviri yaparsanız or-

Kur'an'ı derinlemesine özümsemeden sahih sünnet yakalanamaz. Bunu yakalayamayınca başkalarının sünnetine Peygamber sünneti diye sarılmak gibi bir handikapla karşı karşıya kalabiliriz.

todoks bir çizgide görünme imkanınız daha yüksektir! Akademik düzeyde bir Kur'an meal kaleme alırken bile farklı İslamî ekollerin görüşlerine başvurmak yerine, bütün alıntılarınızı Tevrat'tan yapsanız daha makbul bir ürün ortaya koymuş olursunuz!

Anlaşılan o ki İsrailiyat bizim ne ilk belamız, ne de son olacak. Emevîler döneminin siyasî, Abbasîler döneminin mezhebî uydurmalarının tamamen temizlendiğini söylemek mümkün değildir? Kur'an'ın ruhunu, hadislerin bedenini gömdüğümüz Meşşâî ve İsrakî felsefenin tortularına henüz ciddî manada neşter vurulduğunu da söyleyemeyiz. Çağdaş İsrailiyat diyebileceğimiz oryantalizmin fısıltılarına kulak kabartmaktan bunlara zaman ayırmak da zor görünmektedir. İşlevsiz ve küçük amaçlı binlerce dernek ve vakıf tabelasının bu kadar komplike sorunlara çözüm üretmesini

zaten kimse beklemiyor. Bütün bu sorunlara çözüm üretmesi gereken, aydın ve bilim adamıdır. Fakat çaba ve gayretlerini asıl sorunlara teksif etmesi beklenen kimi aydın ve bilim adamlarının, daha komplike projelere imza atmaları gerekirken halkın kafasındaki bid'at ve hurafelere eleştiri getirmekle yetindiğini görüyoruz ki bunun da çözüm olmadığı açıktır. Zavallı Müslüman halkın kaderi, zılgıt yemek yerine eğitim ve aydınlanma hizmeti görmek olmalıydı. Salt siyasal söylem ve ideolojik yaklaşımlarla halkı ve hayatı dönüştüreceğini düşünenlerin de kültürel altyapı ve ahlakî arka plan olmadan kalıcı sonuçlara ulaşamayacağını artık anladığını sanıyoruz. Zira ideolojik tutum ve davranışlar, sorun çözmekten ziyade, sorun üretmektedir. Kültürel altyapıyı katı gelenekçiliğe indirgeyen eğilimin de artık şunu görebileceğini düşünüyoruz. Kur'an'ı derinlemesine özümsemeden sahih sünnet yakalanamaz. Bunu yakalayamayınca başkalarının sünnetine Peygamber sünneti diye sarılmak gibi bir handikapla karşı karşıya kalabiliriz. Kur'an öncelikli düşününlerince anlam sorunu kronikleşmiş kavramları Kur'an ve sünnet bütünlüğü içinde analiz etmeden Kur'an'ın özüne nüfuz edilemeyeceğini görebildiğini sanıyoruz. Bu sorunları çözmek için ortaya konacak komple bir çaba, dindarları dünyaya, dünyayı da dindarlara alıştırmalıdır. Beraber olanlar, ancak sorunlarına ortak çözümler arayabilirler. Mekanlarımız ve mesafelerimiz dünyanın iki kutbu kadar uzak olsa da gönlümüz güneş kadar geniş ve sıcaksa atmosferin her zerresinde hissedilecek ortak duygular yayabiliriz. Rehber Kur'an, örnek Peygamber (as) olunca emek veren herkesin emeğine saygı gösterip kendisine Allah'tan rahmet dileriz. Fakat bu saygı ve sevgi, hiç kimsenin hatasını tekrarlamamızı, sürdürmemizi gerektirmez. Kendimizin bile! ■